

Partizaninio karo vietų įpaveldinimas: besikeičianti vertybės samprata

Aistė ČEPULYTĖ
Vilniaus universitetas

Pagrindinės sąvokos: *įamžinimas, įpaveldinimas, partizaninis karas, paveldas.*

Įvadas

Tiriant partizaninį karą ir specializuotą jo sritį – paveldą, svarbu nagrinėti ir analizuoti vyravusius pokyčius nuo pat įvykių pradžios. Detaliai nagrinėjant sovietmečiu vykdytą partizaninio karo atminties politiką, išryškėja tendencijos, leidžiančios manyti, kad tokia politika nebuvo vien tik paviršutiniškas propagandos skleidimas. Dar partizaninio karo metais visuomenėje kilę prieštaravimai vėliau, vykdant griežtą minčių ir veiksmų kontrolę, buvo prislopinti. Iš dalies dėl šios priežasties, prasidėjus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui (toliau – Sąjūdis) ir atkūrus nepriklausomybę, kilo aktyvūs debatai ir nesantaika tarp nukentėjusiųjų nuo okupacinių režimų ir tų, kurių pažiūras formavo sovietinė sistema.

Tyrimo požiūriu išryškėjo dar viena problema: analizuojant 1944–1953 m. laikotarpį, iki šiol nebuvo bandoma nagrinėti, kaip partizaninio karo palikimą suvokė sovietinė valdžia. Labiausiai buvo įtvirtintas propagandinis „žvėriškų buržuazinių nacionalistų“ vaizdinys, tačiau greta partizaninio karo niekinimo buvo vykdoma savųjų aukštinimo politika, kuriai užginčyti nuo Sąjūdžio pradžios buvo dedamos didžiulės laisvėjančios visuomenės pastangos.

Šiame straipsnyje siekiama pristatyti naują, mažai tyrinėtą partizaninio karo įpaveldinimo aspektą. Straipsnį galima suskirstyti į keturias dalis: pirmojoje dalyje bus aptartos sąvokos ir jų vartojimo klaidos, antrojoje dalyje pateikta sovietmečiu vykdyta įpaveldinimo politika, trečiojoje dalyje bus nagrinėjami Atgimimo metais vykę pokyčiai, ketvirtojoje dalyje bus analizuojama nepriklausomoje Lietuvoje egzistuojanti partizaninio karo įpaveldinimo situacija.

Partizaninio karo paveldo tyrimo specifiškumas, ypač jo palikimo sovietinėje sistemoje analizės nebuvimas, sąlygojo mokslinės istoriografijos stoką šiais klausimais.

Praktiniams partizaninio karo paveldo vietų tyrimams kol kas nėra parengta jokių išsamesnių darbų. Pasitaiko nebent specializuoti kataloginio pobūdžio darbai

(Kašeliolis 2005; *Pietų Lietuvos* 2008; *Vakarų Lietuvos* 2010; Varnaitė 1996). Įamžinimo specifikai, glaudžiai susijusiai su paveldo vietomis, šioje srityje atstovauja Rūtos Trimonienė darbas (Trimonienė 2009). Jame išsamiai pateikiama partizaninio karo įamžinimo tipologija ir kiti esminiai bruožai. Šio straipsnio autorė irgi nagrinėjo partizaninio karo įamžinimo klausimą, išryškindama vyraujančią šios srities problematiškumą (Čepulytė 2011). Dažniausiai paveldo vietos tampa integralia viską apimančių istorinių partizaninio karo tyrimų dalimi. Šie darbai pasižymi aprašomuoju istoriniu pobūdžiu, be išsamesnių paveldosauginių tyrimų, kurie dėl to, kad nėra kitų studijų, tampa puikia alternatyva (*Dainavos apygardos* 1997; Striužas 2003).

Apibendrinant galima pasakyti, kad, priešingai istoriniams partizaninio karo tyrimams, paveldo srityje specializuotų istoriografinių darbų neturime. Vyrauja teorinio pobūdžio straipsniai, kuriuose partizaninis karas pateikiamas kaip pavyzdys arba ši tema įtraukiama į valstybinių institucijų darbų planus, entuziastų savarankišką veiklą praktiniu, bet ne mokslo tiriamuoju aspektu.

Sąvokų vartojimo klaidingumas

Oficialus valstybinio lygmens objekto pripažinimas kultūros vertybe visais atvejais priklauso nuo vyraujančios ideologijos. Sovietinė sistema, turėjusi savą partizaninio karo interpretaciją, užkirto kelią saugoti šią skaudžios patirties atmintį tiek istorinėje, tiek materialioje kultūroje. Šiandien visas sovietinis laikotarpis vertinamas turint tam tikrą laiko distanciją, kuri leidžia matyti kitusį požiūrį nuo partizaninio karo palikimo sovietmečiu prie paveldo kategorijos nepriklausomoje Lietuvoje. Palikimo ir paveldo reikšmių kaitą nagrinėjęs Jurgis Bučas išskyrė, kad „palikimas – ką mums praeitis palieka, paveldas – kas mums teisiškai pridera, o paveldo vertybės – ką mes iš jo pripažįstame kultūros savastimi“ (Bučas 1994).

Istorikė Rasa Čepaitienė pažymi, kad „*įpaveldinimas* – su konkrečiu asmeniu, įvykiu ar sociokultūriniu reiškiniu susijusių vietų, pastatų, artefaktų ar tradicijų pripažinimas vertingais, saugotinais ir perduotinais ateities kartoms“ (Čepaitienė 2009). Plėtojant išreikštą mintį galima sakyti, jog įpaveldinimas yra pasirinkto objekto valstybinis pripažinimas laikant jo vertę kaip išskirtinę tarp kitų panašaus pobūdžio objektų, suteikiant jam teisinę apsaugą, paskelbiant valstybės saugomu arba paminklu. *Įpaveldinimo* terminas šiame straipsnyje bus vartojamas sovietinio laikotarpio objektų įrašymui į istorijos ir kultūros paminklų sąrašus bei nepriklausomybės metais įtraukiamiems į Kultūros vertybių registrą objektams.

Klaidingumas kyla stengiantis atskirti įamžinimo ir įpaveldinimo funkcijas. Įpaveldinimas nelygu įamžinimas. Dažnai tarp šių dviejų, skirtingą funkciją atliekančių veiksnių dedamas lygybės ženklas. Įamžinti bendriausia prasme reiškia padaryti amžinu¹. Tam lemiamos įtakos valstybinis lygmuo neturi. Nukentėjusiųjų artimieji ir bendražygiai nuo Sąjūdžio pradžios asmenine iniciatyva ėmė rūpintis partizaninio karo dalyvių įamžinimu. Tik vėliau, nuo 1996 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras (toliau – LGRTC) ėmė vykdyti įamžini-

¹ Pavyzdžiui: „Pastatė paminklą ir įamžino šiuos žygius.“ (Įamžinti: *LKŽe* 2005).

mui skirtą *Atminimo ženklų, simbolių ir paminklų genocido aukoms ir asmenims, represuotiems už pasipriešinimą okupaciniams režimams* programą, kuri 1995 m. gruodžio 1 d. buvo patvirtinta LR Vyriausybės nutarimu. Tačiau šios programos iniciatoriais neretai tampa tie patys politiniai kaliniai, tremtiniai ar visuomenininkai.

Pagrindinė įpaveldinimo ir įamžinimo skirtis jaučiama juos asmeniškai vertinant. Įpaveldinimas labai konkretus, nuo valdžios institucijų įsakymų ir įstatymų priklausomas reiškinys, o įamžinimas apima labai plačią perspektyvą – nuo tradicinio paminklų statymo iki koncertų, leidybos, edukacinės veiklos (stovyklų, paskaitų, moksleivių konkursų) ir pan. Šioje vietoje nesunkiai galime atrasti tikrų, suprastų, įsisavintų partizaninio karo *pajautimo* apraiškų. Tai, ko dažniausiai trūksta bet kuriai vien tik įstatymais besivadovaujančiai institucijai.

Sovietinė įpaveldinimo praktika

Pasibaigus partizaniniam karui ir pereinant nuo karinės propagandos prie sovietų vykdytos atminties formavimo politikos, įvyko esminis lūžis siekiant naujai kuriamam žmogui įdiegti „teisingą“ partizaninio karo versiją. Sovietinė valdžia, vertindama partizaninį karą, visų pirma siekė įtvirtinti propagandinę „žvėriškų buržuazinių nacionalistų“ vaizdinį, tačiau greta jo visada ėjo savos pusės reabilitavimo programa. Stribų, NKVD darbuotojų palaikai buvo iškilmingai perlaidojami į „broliškas“ karių kapines, jiems statomi paminklai, kurie vėliau įpaveldinami, gatvių pavadinimams suteikiamos jų pavardės, susitikimuose su moksleiviais pasakojami atsiminimai, muziejuose kuriamos didvyriškos jų kovų istorijos ir pan.

Sovietų valdžia neignoravo partizaninio karo kaip faktinio įvykio, o jį keitė, interpretavo savaip. Paradoksalu, tačiau ši tema tam tikrais periodais buvo naujai pačios sovietinės sistemos suaktualinama. Stengiantis išlaikyti neideologizuotą partizaninio karo atmintį, reikėjo patiems dalyviams *neužmiršti* ir neleisti užmiršti kitiems, kai visais įmanomais būdais buvo brukama sovietinė ideologija. Sovietmečiu vykdytas įpaveldinimas susijęs su partizaninio karo įvykiais buvo paremtas propaganda, tačiau kalbėjo apie tą patį istorinį įvykį.

LSSR Aukščiausiosios Tarybos 1967 m. balandžio 15 d. priimtame Kultūros paminklų apsaugos įstatyme ir jo taikymo instrukcijoje įvardyta, kad prie istorijos vietovių priskirtinos pokario metais įvykdytų masinių žudynių vietos, paminklai, obeliskai, akmenys ir kiti statiniai šiems įvykiams atminti, vertybe laikomos „žuvusiųjų nuo buržuazinių nacionalistų kapinės“ (*Kultūros paminklų* 1973, 55–56). Nors įstatymas aiškiai apibrėžė ir suformavo objektus, kurie buvo laikomi vertybe, analizuojant Lietuvos TSR kultūros paminklų sąvadus matoma, kad nė vienas objektas, susijęs su partizaniniu laikotarpiu, iš išvardytų kategorijų nepateko į respublikinės reikšmės sąrašus (*Lietuvos TSR kultūros* 1973; *Lietuvos TSR kultūros* 1977). Nors šiai temai buvo skirta pakankamai didelė propaganda, nedaug, vos 17 objektų pateko ir į vietinės reikšmės paminklų sąrašus (žr. 1 pav.). Toks ryškus diegiamos propagandos ir realiai veikiančios tuometinės įpaveldinimo sistemos skirtumas rodė nežymią ideologizuotą partizaninio karo vietą to meto paveldosaujos sistemoje. Priešingi skaičiai matomi žvelgiant į Antrojo pasaulinio karo metus. Tai galėjo lemti ideologiniai sprendimai. Masinis su pokario laikotarpiu susijusių

objektų įtraukimas į sąrašus būtų patvirtinęs faktą, kad lietuvių tautos pasipriešinimas vyko pakankamai stipriai. Sovietų valdžios siekis buvo konstruoti vienpusišką požiūrį, bet ne jį visuotinai propaguoti.

Iš Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašė paskelbtų vietinės reikšmės istorijos paminklų matyti, kad daugelis jų pastatyti 1957–1958 m. arba 1965–1967 m. Du iš esmės per dešimtmetį besiskiriantys laikotarpiai atspindi požiūrį į partizaninį karą sovietmečiu. Tai, kad vykstant partizaniniam karui 1944–1953 m. nebuvo statomi „nukentėjusių“ paminklai (iki pat Sąjūdžio tai kone vienintelis laikotarpis, kai slapta atminimo simboliais buvo ženklinamos žuvusių partizanų vietos ir jų kapinaitės), dar kartą patvirtina teiginį, jog pirmiausia siekta nuslopinti visas partizaninio karo apraiškas ir tik tada propagandinėmis priemonėmis kurtas sau parankus „klasių kovos“ mitas. Žuvusių strībų ir aktyvistų atminimo programa buvo viena iš to įvaizdžio dalių, aktyviau pasireiškusi nuo 1957–1958 m.

Visi sovietmečiu įpaveldinti partizaninio karo laikotarpį menantys objektai apima mirties epizodą, kuriuo aiškiai formuojamas nukentėjusių nuo „žvėriškais žiaurumais veikusių buržuazinių nacionalistų“ vaizdinys. Pastebėtina, kad daugeliu atveju vertybe įvardytas įvykiui įamžinti skirtas paminklas, o ne pati vieta, susijusi su reikšmingu laikytu įvykiu. Visi objektai, kurie buvo įtraukti į Lietuvos TSR kultūros vertybių sąrašus, pirmiausia buvo įamžinti, todėl didžiausias dėmesys teko ne vietai, o apčiuopiamą materiją turinčiam atminimo simboliui, suvokiant, kad būtent jis yra istorijos perdavėjas. Šis modelis visiškai pasikeitė nepriklausomos Lietuvos įpaveldinimo tradicijoje.

Ideologiniu požiūriu kultūros paminklų atrankos politika sovietmečiu niekuo nesiskyrė nuo kitų sričių. Pavyzdžiui, sovietinių aktyvistų ir strībų kapinės buvo laikomos istorijos paminklu, rūpintis jų įamžinimu ir priežiūra, o su partizanų kapinaitėmis buvo elgiamasi priešingai². Salvijaus Kulevičiaus aptartą naikinamąją selekciją (K u l e v i č i u s 2010, 38–39) puikiai atspindi Klebiškio kapinaičių pavyzdys, rodantis, jog esant kitai ideologinei sistemai tas pats objektas taptų (atgavus nepriklausomybę taip ir įvyko) kultūros vertybe. Objektų, susijusių su partizaninio karo laikotarpiu, naikinimo apraiškų užfiksuota ir daugiau³, tačiau dar daugiau jų galėjo būti niekur neregistruotų.

² Tai iliustruoja atvejis, kai Prienų r., Šilavoto sen. Klebiškio miško pakraštyje, tuomet buvusiam jaunuolyne, 1945–1946 m. buvo laidojami žuvę Tauro apygardos partizanai. Kapai buvo gražiai tvarkomi, tačiau stribai vis juos išardydavo. Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės III kuopos II partizanų būrio vado Vytauto Gudyno-Paparčio įsakymu kapinaitės buvo užminuotos ir trys jų niekintojai buvo sužeisti. Spėjama, kad čia palaidota 15–17 partizanų. 1991 m. kapinaitės buvo aptvertos, pastatytas bendras paminklas ir antkapiniai kryželiai (LGGRTC Memorialinio departamento vykdomos programos *Memorialinių vietovių ir statinių inventorizacija bei sąvado sudarymas* duomenys).

³ Kulevičius, remdamasis leidiniu *Nukentėję paminklai* (Vilnius, 1994), pateikia dar keturis atvejus, kai objektai, susiję su partizaniniu laikotarpiu, buvo suniokoti (apšaudyti, apdaužyti ir kt.) arba visiškai sunaikinti: paminklinis antkapis Naujajame Mikališkyje (Prienų r.), kryžius Rožučiuose (Alytaus r.), paminklinis antkapis Lukšiuose (Šakių r.) ir kryžius Skersbalkyje (Prienų r.) (K u l e v i č i u s 2010, 6 priedas).

Pokyčiai Atgimimo metais

Nuo Sąjūdžio pradžios prasidėję pokyčiai oficialiai vertinant partizaninį karą apčiuopiamus rezultatus davė susiformavus atitinkamai įstatyminei bazei ir susikūrus atsakingoms institucijoms. Nukentėjusieji nuo režimo dėjo visas pastangas siekdami institucionalizuoti savo atsiminimus (S a f r o n o v a s 2011). Nors atkurtos nepriklausomybės dėka buvo galima objektyviau pažvelgti į partizaninį karą, problemų skaičius sprendžiant šios grupės paveldo klausimus nesumažėjo. Pasibaigus partizaniniam karui visu sovietiniu laikotarpiu potencialios nekilnojamosios partizaninio karo paveldo vietos buvo ignoruojamos, taigi paliktos savaiminiam nykimui. Atkūrus nepriklausomybę imtasi priemonių siekiant išsaugoti okupacinių išgyvenimų patirtį, įamžinant, įpaveldinant, aprašant buvusius įvykius, tačiau neturint aiškios koncepcijos visa tai tapo begalės neišspręstų problemų priežastimi.

Problemas didino aiškios bendros politinės linijos nebuvimas partizaninio karo klausimais. Kaip pastebi Čepaitienė, „būtent santykis su istorija, vienu dalykų išryškinimas ir teigimas, kitų atmetimas ir nutylėjimas ir lėmė tokią stiprią „dešimono“ ir „kairumo“ konfrontaciją nepriklausomos Lietuvos politiniame ir visuomeniniame gyvenime“ (Č e p a i t i e n ė 2004). Tam įtakos turėjo visuomenėje ir politikoje vykusios aštrios diskusijos. Skirtingų politinių partijų dominavimas sąlygojo partizaninio karo paveldo populiarumą.

Nepriklausomos Lietuvos paveldosauginę partizaninio karo situaciją būtina nagrinėti keliais skirtingais vertinimais: valstybiniu (oficialiuoju) ir visuomeniniu (privačiu). Skirtis tarp šių dviejų grupių pastebima dėl įsigalėjusių nuostatų. Pirmoji pripažįsta partizaninį karą kaip tautos išsivadavimo kovą, kaip demokratinę valstybę formuoja šiuo klausimu savą, patriotiniais motyvais pagrįstą istorijos sampratą. Antroji, veikiama kolektyvinės atminties ir įvairių mitų bei stereotipų, kalba apie kur kas sudėtingesnius ir įvairiapusiškesnius šio laikotarpio vertinimus.

Iliustruoti išsakytai minčiai tinka Grybinės kaimo (dabar – Marijampolės r.) pavyzdys, atskleidžiantis visuomenės ir valdančiųjų sluoksnių požiūrių kaitą į partizaninį karą. 1946 m. Grybinės kaime tarybinių aktyvistų ir partizanų susidūrimo metu žuvo 24 asmenys (21 sovietų kareivis ir aktyvistas bei 3 partizanai). 1977 m. šioje vietoje buvo pastatytas paminklas. 1982 m. Partijos istorijos institutas prie LKP CK pritarė Kapsuko rajono kultūros skyriui įtraukti šioje vietoje stovintį paminklinį akmenį į istorijos paminklų sąrašus. Metų pabaigoje LSSR kultūros ministerijos kolegijos nutarimu šis paminklas buvo pripažintas vertybe.

Buvo atliktos tradicinės procedūros, kad objektas patektų į sovietinius kultūros paminklų sąrašus. Tačiau įdomesnė šio paminklo istorija buvo vystoma atkūrus nepriklausomybę. Marijampolės apygardos kultūros paveldo inspekcija kreipėsi į Kultūros paveldo centrą (toliau – KPC) su prašymu pakeisti paminkle esantį tekstą (buvo „Tarybiniais aktyvistams / žuvusiems 1946. VI.4 / kovoje su buržuaziniais / nacionalistais atminti“) (*KPCA, IV 977*). Naujai siūlomas tekstas buvo: „Šioje vietoje 1946 m. birželio 4 d. žuvusiųjų žmonių atminimui. Dieve, sutaikyk žmones ir tautas“ (*U r b o n a s 1993, 2*). Vietinių marijampoliečių aistros dėl paminklo likimo nerimo ir toliau. Į opoziciją „susitaikymui“ kilo žmonės, nukentėję nuo

okupacijos, ir klausė, kodėl niekas sovietmečiu nereikalavo vienybės ir susitaikymo. Taigi buvo pasiūlytas dar vienas variantas, priešingas pirmiesiems užrašams: „Šioje vietoje 1946.VI.4. Lietuvos partizanų 12 vyrų sunaikino 21 okupantų pakaliką – stribą. Partizanų žuvo trys. Vanagas, Karijotas, Šaulys“ (A k e l a i t i s 1993, 2). Galiausiai KPC siūlymu paminkle turėjo atsirasti palyginus neutralus tekstas: „Šioje vietoje 1946.VI.4. 12 Lietuvos partizanų sunaikino 21 sovietinių okupantų talkininką. Susirėmime žuvo trys partizanai – Vanagas, Karijotas, Šaulys“ (KPCA, IV 977).

Šiandien šioje vietoje tebestovi tas pats paminklinis akmuo, tik be jokio teksto, o Kultūros vertybių registre objektas išlikęs dėl šioje vietoje žuvusių trijų laisvės kovotojų. Šiuo pavyzdžiu galima matyti partizaninio karo vertinimo etapus skirtingais laikotarpiais: sovietmečiu (partizanų smerkimo), nepriklausomybės pradžioje (partizanų gynimo arba siekio susitaikyti) ir dabartinais laikais (neutralumo).

Nepriklausomos Lietuvos įpaveldinimo problemos

Šiandieninėje valstybinio valdymo sistemoje partizaninio karo paveldo klausimus pavesta kuruoti iš esmės dviem institucijoms: Kultūros paveldo departamentui, turinčiam teisę įpaveldinti objektus, ir LGGRTC, kuriame vykdomi platesni partizaninio karo tyrimai, tačiau jame tik kaupiama, skelbiama ir populiarinama informacija, rūpinamasi įvairiais įamžinimo klausimais. Remiantis įstatymais, LGGRTC įpaveldinimo klausimais gali būti tik patariamasis organas.

Visuomenėje ir politikoje vykę debatai partizaninio karo reabilitavimo klausimais turėjo aiškių pasekmių naujai besikuriančiam paveldo sektoriui. 1990 m. birželio 16 d. LR Vyriausybės nutarimu buvo patvirtintos prie Vyriausybės įsteigto Paminklotvarkos departamento funkcijos ir organizaciniai klausimai (PDLR 1990), 1990 m. liepos 30 d. LR Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas priėmė Kultūros paveldo apsaugos inspekcijos Laikinąjį įstatymą ir prie Seimo įsteigė Kultūros paveldo apsaugos inspekciją (LRKPI 1990). Pastaroji, pradėjusi darbą apskaitos srityje, rėmėsi keletu naujai priimtų įstatymų.

1990 m. lapkričio 26 d. LR Vyriausybė priėmė *Kapinių tvarkymo taisykles*, kuriose nurodyta, jog „Visos neveikiančios kapinės ir laidojimo vietos, taip pat visų karių, partizaninio ir rezistencinio judėjimo dalyvių kapai ir laidojimo vietos yra kultūros ir istorijos paminklai“ (KTT 1990). Dar labiau šias nuostatas įtvirtino netrukus priimtas nutarimas *Dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo* (IKV 1990). Remiantis jais, pirmiausia į paveldo sąrašus pateko laisvės kovų dalyvių kapai, suformuodami tendencijas tolesnei paveldosaugos kryptčiai partizaninio karo atžvilgiu.

2005 m. balandžio 19 d. įsigaliojo naujausias LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Jame pirmą kartą buvo suformuotas apibrėžimas, į kurį pateko partizaninio karo paveldas (NKVAĮ 2004). Skirstymas „Istorinis – reikšmingais pripažinti objektai ar vietovės, susiję su svarbiais visuomenės, kultūros ir valstybės istorijos įvykiais ar asmenybėmis arba išgarsinti literatūros ar kitų meno

kūrinių“ ir „Memorialinis – objektai, skirti reikšmingiems kultūros ir valstybės istorijos įvykiams ar asmenybėms atminti“ tapo naujai įpaveldinamų partizaninio karo objektų vertėmis. Dėl šio naujai išgalėsiančio įstatymo, sugriežtinusio naujų saugomų kultūros vertybių įtraukimą, 2004 m. gruodžio 28 d. buvo įregistruotas nemažas skaičius naujų objektų (tarp jų išskirtinai daug buvo ir iš partizaninio karo – 85 iš šiandien esančių 348) (*OILR* 2004). Visi naujai įtraukti objektai buvo kapai, žuvimo ir mūšio vietos.

Nepriklausomybės pradžioje susikūrus naujoms institucijoms, kurių tiesioginiai tikslai buvo rūpintis kilnojamosiomis ir nekilnojamosiomis kultūros vertybėmis, pradėti sudarinėti Kultūros vertybių sąrašai. Pirmasis su partizaniniu karu susijęs objektas į sąrašus pateko dar 1990 m. gruodžio 27 d. Iki pat 2004 m. šios grupės objektų į Kultūros vertybių registrą patekdavo palyginus negausiai (žr. 2 pav.). Šie duomenys leidžia paneigti tiek viešojoje erdvėje, tiek moksliniuose darbuose suformuotą nuomonę, kad nepriklausomybės pradžioje laisvės kovų paveldo skaičius buvo sparčiai gausinamas (plg. *V a i t k u v i e n ė* 2008, 47). Institucijos vidinei sistemai ir jos priimtiems įstatymams nuolat kintant, padariniai buvo jaučiami ir įregistruojant objektus. Nedideliame įpaveldinamų objektų skaičiui įtakos galėjo turėti ir išoriniai veiksniai – jau anksčiau minėta konfrontacija visuomenėje ir politikoje.

Į Kultūros vertybių sąrašus pradėjus traukti partizaninio karo vietas, tuo pat metu imtasi desovietizacijos sovietinių objektų sąrašuose. Remiantis LR Vyriausybės nutarimu, 1993 m. iš sovietmečiu sudaryto Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo išbraukta 11 objektų, kurie buvo susiję su partizaninio karo įvykių propaganda (*LRRV* 1993). Dar 5 tokio tipo objektai buvo išbraukti 2005 m., remiantis Kultūros ministerijos Kultūros vertybių apsaugos departamento direktorės įsakymu (*ONLR* 2005) (žr. 1 pav.). Vienas objektas iki šiol yra Kultūros vertybių registre (*Pamin-klas, u. k. 16734*) – tai anksčiau aptartas Grybinės kaimo atvejis, kurio paminklo tekstas sukėlė didelių ginčų.

Išanalizavus šiandien Kultūros vertybių registre esančius duomenis tampa akivaizdu, kad partizaninio karo paveldas užima visai nedidelę dalį visų Kultūros vertybių registre esančių objektų. Iš 16 250 objektų partizaninį karą reprezentuojančių yra 348 ir tai sudaro vos kiek daugiau nei 2 proc. Tačiau pagrindinė problema – ne mažas objektų skaičius, o jų atrankos nebuvimas. Partizaninio karo vietas imtos įpaveldinti neatlikus detalios šios grupės objektų apskaitos. Jos pagrindu būtų buvę galima išskirti unikalią mokslinę ar kitą vertę turinčias, saugotinas ir valstybinės politikos dėka išsaugomas kultūros vertybes.

Nagrinėjant Kultūros vertybių registre esančių partizaninio karo vietų skaičių taip pat galima išvystyti kai kurias tendencijas, būdingas tiek įamžinimui, tiek įpaveldinimui. Net trys didžiausią visų objektų dalį sudarančios grupės (kapai / kapavietės, žūties vietos ir mūšio vietos) yra tiesiogiai susijusios su mirtimi, kartu jos sudaro 322 objektus, t. y. 92,5 proc. visų partizaninio karo įpaveldintų objektų (žr. 3 pav.). Akivaizdu, kad Lietuvos paveldosauga, kaip ir įamžinimas paminklais ar rašytiniais tekstais, kalbėdama apie partizaninį karą, daugiausia remiasi žūties

momentu. Nepriklausomybės pradžioje išryškinta mirties (aukos) svarba buvo perduota ir valstybinėms institucijoms. Tokiu būdu partizaninio karo tema buvo sakralizuota ir tapo nelanksti.

Detaliau analizuojant Kultūros vertybių registro duomenis, atskiro dėmesio reikalauja objektų paskirstymas pagal rajonus. Didžiausią kiekį objektų turintys Biržų, Lazdijų, Varėnos, Alytaus ir Švenčionių rajonai išskirtini ne todėl, kad čia vyko aktyvesnė partizaninė kova nei kitur. Šie rajonai atitinkamu laikotarpiu turėjo savo „globėjus“, kurių asmenine iniciatyva partizaninio karo įvykius menančios vietos buvo įpaveldintos. Pastebėtina, kad net ir institucionalizavus šią sferą, įpaveldinimas priklausė nuo privačių asmenų iniciatyvų.

Problema dėl nedidelio šios grupės objektų skaičiaus Kultūros vertybių registre viešai pirmą kartą buvo išsakyta Dianos Varnaitės dar 1996 m. (Varnaitė 1996). Ji, pateikdama Alytaus rajoną kaip atvejį, išryškino, kad partizaninio karo palikimu iš esmės rūpinasi tik pavieniai entuziastai, valstybiniu lygmeniu situacija pakankamai sudėtinga. Entuziastų rūpesčiu suregistruotas didelis skaičius partizaninį karą menančių vietų, tačiau šie duomenys dažniausiai guli asmeniniuose archyvuose, o patekę į valstybines institucijas nugula saugyklose be išsamesnių mokslinių tyrimų.

Partizaninio karo paveldo išsaugojimas ilgą laiką priklausė nuo pilietinės iniciatyvos. Būtent visuomenė kūrė savą išsaugojimo viziją, neretai žalojančią paveldo objektų autentiškumą. Esminė visų šių problemų priežastis ta, kad valstybiniu lygmeniu nebuvo sukurta bendra ir sisteminga partizaninio karo paveldo išsaugojimo koncepcija.

Išvados

Pasibaigus partizaniniam karui ši tema nebuvo eliminuota iš viešojo žmonių gyvenimo. Informacijos perinterpretavimui buvo teikiamas itin didelis dėmesys. 1957–1960 m. tapo lūžio metu, kai buvo suformuotos tolesnės propagandos gairės. Šiuo laikotarpiu pradėtas masinis paminklų statymas žuvusiems aktyvistams ir „liaudies gynėjams“. Po dešimtmečio, imant juos įpaveldinti, sukurtas dar vienas partizaninio karo mitas.

Kultūros paminklų įpaveldinimas sovietmečiu netapo propagandinės sistemos išimtimi. Juo taip pat buvo siekiama manipuliuoti ir kurti savas interpretacijas, turėjusias pirmiausia veikti žmonių požiūrį į partizaninį karą. Išskirtinumu būtų galima laikyti nebent nedidelį tokių objektų skaičių lyginant su kitomis paminklų grupėmis.

Akivaizdu, kad visas sritis apimanti sovietinė propaganda tapo sudėtingų procesų, vykusių Atgimimo metais, priežastimi. Nuo pat Sąjūdžio pradžios pagrindiniu partizaninį karą tiriamu reiškiniu buvo pasirinkta kontrpropaganda, neleidusi ieškoti savo pasakojimo, o siekusi paneigti sovietmečiu diegtą versiją.

Nepriklausomybės metais priimtų įstatymų ir Kultūros vertybių registro duomenų analizė leidžia paneigti nuostatą, kad partizaninio karo paveldo vietoms valstybiniu lygmeniu visais laikais, ypač nepriklausomybės pradžioje, buvo skiriamas

didelis dėmesys. Akivaizdu, kad dažniausiai būta priešingo varianto – dėl bendros pozicijos nebuvimo partizaninio karo paveldas sunkiai rado savo vietą visų įpaveldinamų objektų sąrašė. Atsiminimai ir specializuoti moksliniai darbai teoriniu lygmeniu nėra atitinkamo partizaninio karo paveldo vietų tyrimams. Paveldo klausimas visada liko šalia pagrindinių istorinių partizaninio karo temų.

Šaltiniai

- Atminimo ženklų, simbolių ir paminklų programa* – Atminimo ženklų, simbolių ir paminklų programa [prieiga internete: <<http://www.genocid.lt/centras/lt/1494/a/>>, žiūrėta 2012-03-30].
- KPCA, IV 977* – Paminklo 1946.VI.4 žuvusiems tarybiniais aktyvistams (21 žm.) aprašas, Kultūros paveldo centro archyvas.
- LKŽe 2005* – Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas.
- Paminklas, u. k. 16734* – Paminklas, u. k. 16734, Kultūros vertybių registras [prieiga internete: <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=16734>, žiūrėta 2012-03-27].

Literatūra

- A k e l a i t i s 1993 – Vitas Akelaitis „Grybinės paminklui – trečiasis teksto variantas“, *Suvalkietis*, 68, 2.
- B u č a s 1994 – Jurgis Bučas, „Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai“, *Kultūros paminklai*, 1, 129–144.
- Č e p a i t i e n ė 2009 – Rasa Čepaitienė „Aktualieji paveldo perteikimo bei ugdymo klausimai“, *Gamtos ir kultūros paveldas: perteikimas ir ugdymas*, Vilnius: Eugrimas, 9–27.
- Č e p a i t i e n ė 2004 – Rasa Čepaitienė „Lietuvių istorinės sąmonės tyrimų perspektyvos: ideologinis problemos lygmuo“, *Politologija*, 3, 84–100.
- Č e p u l y t ė 2011 – Aistė Čepulytė „Probleminiai ginkluotos rezistencijos įamžinimo aspektai“, *Lietuvos istorijos studijos*, 28, 116–128.
- Dainavos apygardos* 1997 – *Dainavos apygardos partizanų takais* (sudarytojai V. Nanartonis ir kt.), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
- K a š e l i o n i s 2005 – Bronius Kašelionis, *Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizanų kovų atmintinos vietos, 1944–1952: atlasas*, Vilnius: Daba.
- K u l e v i č i u s 2010 – Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai ir jų raiška praktikoje sovietmečiu*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kultūros paminklų* 1973 – *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, Vilnius.
- Lietuvos TSR kultūros* 1973 – *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius.
- Lietuvos TSR kultūros* 1977 – *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas* (tesinys), Vilnius.
- Pietų Lietuvos* 2008 – *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas* (sudarytojai E. Jankauskienė, D. Kuodytė, R. Trimonienė, D. Žygelis), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras.
- S a f r o n o v a s 2011 – Vasilijus Safronovas „Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų“, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo*.

- Atminties kultūros transformacijos XX–XXI a. Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 337–378.
- Striužas 2003 – Valdas Striužas „Laisvės kova ir represijos Adutiškio krašte (1863, 1939–1954 m.)“, *Adutiškio kraštas*, Vilnius: Diemedis, 131–163.
- Trimonienė 2009 – Rūta Trimonienė „Paminklai sovietinio genocido aukoms ir rezistencijos dalyviams atminti Lietuvoje (1941–1953, 1988–2009 m.)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2, 180–202.
- Urbonas 1993 – Juozas Urbonas „Paminklas, sukėlęs prieštaravimus“, *Suvalkietis*, 55, 2.
- Vaitkuviene 2008 – Agnė Vaitkuviene „Nuo nacionalistinės link socialinės paveldosaugos – du paveldo bumai posovietinėje Lietuvoje“, *Kultūros paminklai*, 13, 43–50.
- Vakarų Lietuvos 2010 – Vakarų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas* (sudarytojai E. Jankauskienė, R. Trimonienė, D. Žygelis), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras.
- Varnaitė 1996 – Diana Varnaitė „Partizanų slėptuvių, kautynių ir žuvimo vietų klausimu“, *Kultūros paminklai*, 3, 63–75.

Teisės aktai

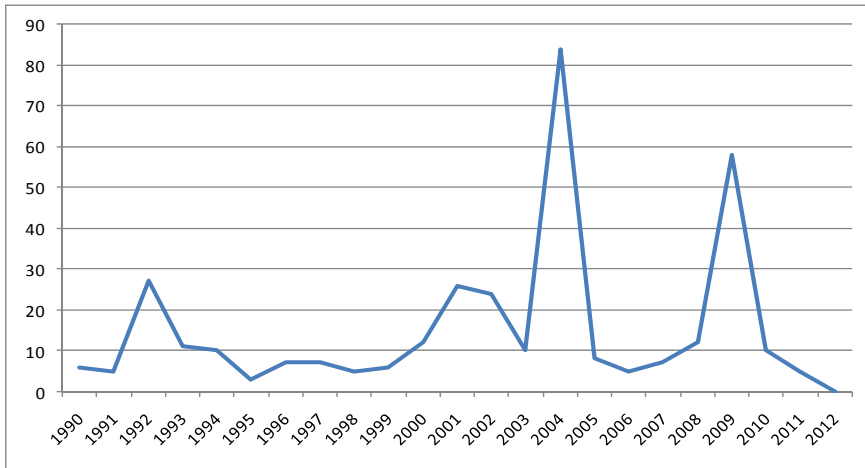
- IKV 1990 – LR Vyriausybės nutarimas „Dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo“, 1990 12 11, Nr. 375, *Valstybės žinios*, 1991 01 10, Nr. 1-10.
- KT 1990 – LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Kapinių tvarkymo taisyklių patvirtinimo“, 1990 11 26, Nr. 359, *Valstybės žinios*, 1990 12 20, Nr. 35-859.
- LRKPI 1990 – LR Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo priimtas Lietuvos Respublikos kultūros paveldo inspekcijos laikinasis įstatymas, 1990 07 30, Nr. I-432, *Valstybės žinios*, 1990 08 31, Nr. I-432.
- LRRV 1993 – LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos respublikinės ir vietinės reikšmės istorijos paminklų sąrašų patikslinimo“, 1993 09 06, Nr. 687, *Valstybės žinios*, 1993 09 15, Nr. 45-909.
- NKVAI 2004 – LR Seimo priimtas Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004 09 28, Nr. IX-2452, *Valstybės žinios*, 2004 10 19, Nr. 153-5571.
- OILR 2004 – Kultūros ministerijos Kultūros vertybių apsaugos departamento direktoriaus įsakymas „Dėl objektų įrašymo į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą“, 2004 12 28, Nr. I-521, *Valstybės žinios*, 2005 01 20, Nr. 8-266.
- ONLR 2005 – Kultūros ministerijos Kultūros vertybių apsaugos departamento direktoriaus įsakymas „Dėl objektų neįrašymo į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą“, 2005 05 17, Nr. I-163, *Valstybės žinios*, 2005 05 17, Nr. 62-2227.
- PDLR 1990 – LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Paminklotvarkos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pagrindinių funkcijų ir organizacinių klausimų“, 1990 06 16, Nr. 220, *Valstybės žinios*, 1990 07 10, Nr. 19-502.

Eil. nr.	Pavadinimas	Vietovė	Pastatymo metai	Įtraukimo į sąrašus metai	Kodas*	Išbrauktas iš sąrašų	Archyvinės bylos paantraštie
1.	Paminklas	Kvedariškio r., Biržų r.	1967	1970 11 05	IV 226	1993 09 08	Kovotojams už Tarybų valdžią
2.	Paminklas	Kartena, Kretingos r.	?	1970 11 05	IV 387	1993 09 08	Žuvusiems tarybiniams piliečiams už Tarybų valdžią
3.	Paminklas	Seirijai, Lazdijų r.	?	1970 11 05	IV 415	2005 04 19	Žuvusiems partiniams ir tarybiniams darbuotojams atminti
4.	Paminklinis akmuo	Balėnų k., Mažeikių r.	1965	1970 11 05	IV 431	1993 09 08	Žuvusiems komjaunuoliams atminti
5.	Paminklinis akmuo	Pievėnų k., Mažeikių r.	1967	1970 11 05	IV 432	1993 09 08	Žuvusiems 1918–1950 m. už Tarybų valdžią atminti
6.	Paminklas	Baluškių k., Pasvalio r.	1967	1970 11 05	IV 467	1993 09 08	Pokario m. žuvusiems liaudies gynėjams
7.	Paminklinis akmuo	Balbieriškis, Prienų r.	1967	1970 11 05	IV 495	1993 09 08	Žuvusiems už Tarybų valdžią
8.	Paminklas	Šiluva, Raseinių r.	lki 1957	1970 11 05	IV 525	1993 09 08	Pokario metais žuvusiems tarybiniams žmonėms
9.	Paminklas	Obeliai, Rokiškio r.	1958	1970 11 05	IV 542	1993 09 08	Žuvusiems už Tarybų valdžią Obelių komjaunuoliams
10.	Obeliskas	Ažumiškių k., Rokiškio r.	1959	1970 11 05	IV 551	1993 09 08	1947 m. žuvusiems nuo buržuazinių nacionalistų rankos
11.	Obeliskas	Lukštų k., Rokiškio r.	1958; 1979 naujas paminklas	1970 11 05	IV 553	1993 09 08	Žuvusiems už Tarybų valdžią

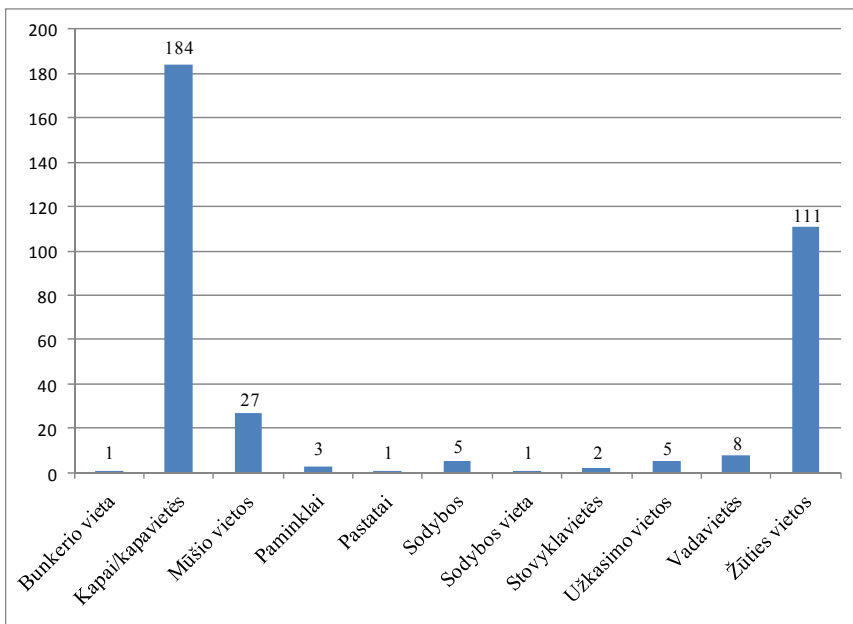
* Kodo numeris yra ir archyvinis KPCA bylos numeris.

12.	Kapas	Telšių m. kapinės	1953 pastatytas bendras antkapinis paminklas	1970 11 05	IV 654	2005 04 19	Palaidoti tarybiniai darbuotojai, nužudyti buržuazinių nacionalistų 1941–1949 m. (12 iš 26 nužudyti 1946–1949 m.)
13.	Paminklinis akmuo	Jakutiškių k., Ukmergės r.	1967	1970 11 05	IV 699	2005 04 19	1947.III.8 buržuazinių nacionalistų buvo nužudytas poetas Stasys Zajančkauskas
14.	Obeliskas	Miegučių k., Ukmergės r.	1957	1970 11 05	IV 701	2005 04 19	Čia 1946 m. buržuazinių nacionalistų buvo nužudytas mokytojas Vladas Žvirblis
15.	Paminklinis akmuo	Dervinių k., Zarasų r.	1967	1970 11 05	IV 767	1993 09 08	1945 V 29 čia žuvusiems liaudies gynėjams
16.	Paminklinis akmuo	Mirolavas, Alytaus r.	1965	1976 04 20	IV 816	2005 04 19	1945 m. 11 12 žuvusiems 12-kai liaudies gynėjų ir 7-iems tarybiniams aktyvistams
17.	Paminklas	Grybinės k., Marijampolės r.	1977	1982 12 21	IV 977 (unikalus 16734)	–	1946.VI. 4 žuvusiems tarybiniams aktyvistams (21)

1 pav. Objektai, susiję su partizaninio karo laikotarpiu, įpaveldinti kaip vietinės reikšmės istorijos paminklai (lentelė sudaryta remiantis Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašu (Vilnius, 1973), Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašu (tęsinys) (Vilnius, 1977), Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašu (Vilnius, 1993) ir KPČA saugomais objektais aprašais)

2 pav. Partizaninio karo paveldo objektų, pripažįstamų kultūros vertybe, skaičiaus kaita (diagrama sudaryta remiantis Kultūros vertybių registru)

3 pav. Kultūros vertybių registre esančių partizaninio karo paveldo objektų kiekis pagal skirtingas grupes (diagrama sudaryta remiantis Kultūros vertybių registru)

Aistė Čepulytė

Partizaninio karo vietų įpaveldinimas: besikeičianti vertybės samprata

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *įamžinimas, įpaveldinimas, partizaninis karas, paveldas.*

Tiriant partizaninį karą ir specializuotą jo sritį – paveldą, svarbu nagrinėti ir analizuoti vyravusius pokyčius nuo pačių įvykių pradžios. Detaliai nagrinėjant sovietmečiu vykdytą politiką partizaninio karo atžvilgiu, išryškėja tendencijos, leidžiančios teigti, kad tai nebuvo vien tik paviršutiniškas propagandos skleidimas. Pasibaigus partizaniniam karui ir pereinant nuo karinės propagandos prie sovietų vykdytos atminties formavimo politikos, įvyko esminis lūžis siekiant naujai kuriamam žmogui įdiegti „teisingą“ partizaninio karo versiją.

Dar partizaninio karo metais visuomenėje kilę prieštaravimai vėliau, vykdamas griežtą minčių ir veiksmų kontrolę, buvo prislopinti. Iš dalies dėl šios priežasties, prasidėjus Sąjūdžiui ir atkūrus nepriklausomybę, kilo aktyvūs debatai ir nesantaika tarp nukentėjusiųjų nuo okupacinių režimų ir tų, kurių pažiūras formavo sovietinė sistema.

Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad visas sritis apimanti sovietinė propaganda tapo sudėtingu procesu, vykusiu Atgimimo metais, priežastimi. Nuo pat Sąjūdžio pradžios pagrindiniu partizaninį karą tiriančiu reiškiniu buvo pasirinkta *kontrpropaganda*, siekusi paneigti sovietmečiu diegtą versiją. Paveldo klausimas visada išliko svarbus šalia pagrindinių istorinių partizaninio karo temų.

Aistė Čepulytė

Heritagization of the Sites of the Partisan War: A Changing Conception of Value

S u m m a r y

Keywords: *commemoration, heritagization, partisan war, heritage.*

Investigations on partisan fights and related heritage are an inseparable part of analysis of changes in armed resistance. Detailed examination of Soviet policy towards partisan warfare shows that military propaganda started forming memory, a ‘correct’ version of partisan warfare.

Public discussions about the years of armed resistance started from the very beginning of the National Revival Movement *Sąjūdis* and the restoration of Lithuania’s Independence. Victims and former supporters of the Soviet regime found themselves on opposite sides.

Soviet propaganda was very aggressive and covered all areas of daily life. For that reason processes were complicated during the National Revival Movement. From the

beginning of *Sajūdis* research on partisan warfare focused on *counter-propaganda*. Its aim was to disclaim the Soviet version of partisan warfare. Heritage of the sites of partisan fights is one of the themes of partisan warfare.

A I S T Ę Č E P U L Y T Ę
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 7
LT-01513 Vilnius
[cepulyte.aiste@gmail.com]